

УДК 37.015.3: 159.922.7

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ, БАТЬКАМ, ПСИХОЛОГУ З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ СВІТУ ДОРОСЛИХ

Мельник Ж.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті сформульовані методичні рекомендації з формування самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих, де наголошено на необхідності дотримання вихователями, психологами і батьками принципів особистісно орієнтованого підходу у взаємодіях з дітьми.

Ключові слова: самосвідомість, старший дошкільний вік, світ дорослих, методичні рекомендації.

Постановка проблеми. Оптимізація процесу становлення особистості в дошкільному віці, зокрема сприяння особистісному буттю та розвитку самосвідомості дитини, що є значущими для її успішної соціалізації та повноцінної самореалізації надалі, є пріоритетними завданнями дошкільної ланки сучасної вітчизняної освіти, які зафіксовано в Державних національних програмах «Освіта» (Україна ХХІ століття) і «Діти України», у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Потреба в реалізації окреслених завдань спрямовує психологічну науку на дослідження особливостей становлення й пошук ефективних шляхів формування самосвідомості у дошкільників, що відбувається в умовах інтенсивного пізнання ними довкілля та зокрема світу міжособистісних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про особливості становлення самосвідомості старшого дошкільника в умовах «відкриття» світу дорослих й дотепер є відкритим для наукової дискусії у межах вікової психології. Вчені обґрунтували низку теоретичних положень з проблеми самосвідомості: про співвідношення свідомості й самосвідомості (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, О.Г. Спіркін та ін.), про сутність й структуру самосвідомості (Р. Бернс, М.Й. Боришевський, В. Джеймс, І.С. Кон, С.Д. Максименко, Дж. Мід, Ю.М. Орлов, К. Роджерс, В.В. Столін, П.Р. Чама-та, І.І. Чеснокова та ін.), про психологічні чинники і механізми її розвитку (А.В. Захарова, В.С. Мухіна, О.Т. Соколова, З. Фрейд та ін.). Об'єктом наукових досліджень виступали феномени: «образ світу» і «картина світу» (І.С. Куліковська, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, В.В. Петухов, С.Л. Рубінштейн, С.Д. Смірнов та ін.), «образ світу дорослих» (І.М. Бушай).

У дошкільному віці предметом спеціального вивчення були: особливості «відкриття» дитиною світу предметів і світу людей (Л.Ф. Обухова, М.В. Осоріна, Є.В. Субботський, І.В. Шаповаленко та ін.); ігрова діяльність як провідний засіб моделювання дошкільниками різних аспектів світу дорослих (Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, І.Ю. Кулагіна, О.М. Леонт'єв, В.С. Мухіна, Г.А. Урунтаєва та ін.); становлення окремих складових самосвідомості дітей 3-7 років у контексті їх особистісного та індивідуального розвитку (З.В. Гуріна, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, Г. Крайг, В.У. Кузьменко, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, І.О. Лапченко, Г.О. Люблінська, Т.О. Піроженко, А.Г. Ружская, С.П. Тищенко, О.А. Шаграєва та ін.); специфіка самопізнання та розвитку образу «Я» (М.І. Лісіна, А.І. Сільвестру та ін.), самооцінка (А.В. Захарова та ін.) і самоповага (Н.М. Дятленко та ін.) дітей; розвиток самосвідомості обдарованих дошкільників у спільній діяльності з ровесниками (Н.М. Куліш).

Вченими доведено, що особливостями самосвідомості у старшому дошкільному віці є: усвідомлення дитиною своїх переживань, ставлень до себе і до інших людей (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Ю.О. Приходько, П.Р. Чамата та ін.); поява самостійних уявлень про себе, «особиста свідомість» (Б.Г. Анан'єв, Д.Б. Ельконін та ін.); розвиток самолюбства (С.П. Тищенко та ін.); пізнання себе як суб'єкта діяльності та особистості (І.Т. Дімітров та ін.), поява рефлексивних позицій «Я-інший» (Н.І. Непомнящая), «Я-в-предметному світі», «Я-серед-людей», «Я-сам» (О.Л. Кононко); уявлення дитини про себе у минулому (Г.А. Урунтаєва та ін.) і майбутньому часі (В.С. Мухіна та ін.); усвідомлення власної статевої ідентичності (Д.М. Ісаєва, В.Є. Каган, Л. Кольберг, А.А. Палій та ін.).

Упродовж двох останніх десятиліть науковці дослідили такі аспекти проблеми становлення самосвідомості старшого дошкільника як: розвиток саморегуляції в умовах взаємодії з ровесниками і дорослими (О.М. Байер); взаємини з дорослими та ровесниками як чинник розвитку самооцінки (І.С. Мельник); специфіка формування самооцінки в умовах гри (Л.І. Уманець) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак робіт, у яких би вивчалися особливості становлення самосвідомості старших дошкільників в умовах «відкриття» світу дорослих, не виявлено, тоді як у дитячій психології констатовано, що старший дошкільний вік вирізняється появою якісних змін у розвитку самосвідомості дитини, а необхідною умовою цього процесу є пізнання світу людей. Тому метою статті є розкриття відповідних методичних рекомендацій для їх батьків, вихователів старших груп і психологів дошкільних навчальних закладів з формування самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі пізнання світу дорослих.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного дисертаційного дослідження з теми: «Психологічні особливості становлення самосвідомості старшого дошкільника в процесі «відкриття» світу дорослих» на основі розробленої психологічної моделі та апробованої програми психологічного супроводу з формування самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі пізнання світу дорослих, дозволили нам сформулювати методичні рекомендації вихователям старших груп, батькам дітей старшого дошкільного віку та психологам дошкільних навчальних закладів, що стосуються розвитку їх самосвідомості у процесі пізнання світу дорослих. Ефективність розробленої програми була забезпечена за допомогою урахування таких найбільш ефективних засобів розвитку певних компонентів і складових самосвідомості в дітей старшого дошкільного віку, що були успішно впроваджені у

наукових дослідженнях з вікової та педагогічної психології (Н.М. Дятленко [1], О.Л. Кононок [2; 3], Н.М. Куліш [4], М.І. Лісіною [5; 6], І.С. Мельник [7], Н.С. Славіною [8; 9], С.П. Тищенко [10-12], Л.І. Уманець [13; 14] та ін.). Зміст таких рекомендацій розкрито нижче.

Методичні рекомендації вихователям старших груп дошкільних навчальних закладів:

1. Постійно аналізуйте особисту виховну діяльність та її наслідки.

2. Завжди виявляйте позитивне ставлення, емпатію та розуміння стосовно старших дошкільників. Поважайте кожну дитину як особистість. Будьте уважними до усіх бажань, прагнень, переживань і вчинків кожного старшого дошкільника.

3. Неухильно дотримуйтеся принципу індивідуального підходу при вихованні та навчанні старших дошкільників, зокрема враховуйте особливості психіки, типу темпераменту, якостей характеру, звичок, інтересів і поведінки кожної дитини.

4. Систематично створюйте різноманітні навчально-виховні ігрові ситуації, в яких дитина зможе виявити власну самостійність, здійснити конкретний вибір і набути новий особистий життєвий досвід.

5. Постійно надавайте старшим дошкільникам нову інформацію про різноманітні сторони світу дорослих, зокрема про норми взаємин між людьми, правила поведінки, прояви емоцій, ставлень з боку інших людей, особистісні якості та т. ін. Це сприятиме подоланню обмежено-звичних уявлень дітей як стосовно довкілля, так і самих себе.

6. При ознайомленні дітей зі світом дорослих періодично використовуйте картинку з відповідними зображеннями: ділове спілкування; батько спілкується (спільно майструють, конструюють тощо) із сином старшого дошкільного віку, демонструючи при цьому позитивні емоції; мама разом з донькою-дошкільницею разом готують вечерю та т. ін.

7. При навчанні та вихованні старших дошкільників не лише опирайтеся на їх досвід, а намагайтеся зробити цей досвід різноманітнішим.

8. При виконанні конкретної діяльності на навчальних заняттях завжди виокремлюйте для дітей такі її етапи, як: визначення цілі; підготовка необхідного для роботи матеріалу; планування необхідних дій; виконання дій і одержання результату (продукту); оцінка одержаного продукту з позицій його якості, досягнення поставленої цілі.

9. Завжди змістовно та всебічно оцінюйте кожну дитину – не лише її дії, одержані результати, а й її особистісні якості. Однаковою мірою помічайте успіхи та невдачі старших дошкільників і відповідним чином їх оцінюйте. Щоб негативних оцінок було якомога менше, намагайтеся вчасно надавати допомогу дитині при розв'язанні поставлених завдань, послідовно переходячи від простіших до складніших.

10. Постійно демонструйте старшим дошкільникам власні комунікативні уміння, дотримуйтеся правил етикету в поведінці та спілкуванні й стимулюйте дотримання дітьми таких умінь.

11. Застосовуйте на заняттях різноманітні вправи з розвитку в старших дошкільників навичок пізнання світу дорослих, навичок спілкування з дорослими, навичок ціннісного ставлення до дорослих, а також вправи з розвитку навичок самопізнання, рефлексії, самоставлення, саморегуляції.

12. Формуйте у дітей старшого дошкільного віку установку на взаємодію та комунікації з дорослими, зокрема вихователями, вчителями у школі та батьками.

13. Підтримуйте прагнення дітей до емпатійного ставлення та взаєморозуміння з дорослими людьми.

ми. Заохочуйте старших дошкільників до активної участі у підготовці концертів чи свят для батьків, для інших дорослих людей у дні їх професійних свят, Дня Перемоги та т. ін.

14. Обладняйте у приміщенні групи дошкільного навчального закладу стіну вдячності, на якій розміщуватимуться фотокартки близьких дорослих кожної дитини з підписами, невеличкими розповідями про них і словами вдячності.

15. Проводьте спільні збори для старших дошкільників і їх батьків, на яких повідомлятимуться позитивні характеристики та досягнення кожної дитини, а також її батьків чи інших близьких дорослих.

Методичні рекомендації батькам старших дошкільників:

1. Будуйте стосунки зі своєю дитиною на основі любові та логіки. Адже ефективність сімейного виховання досягається передусім завдяки цьому сильному почуттю, що дозволяє дітям пропускати певних помилок і на них навчатися. Результатом таких помилок є наслідки, на них зосереджена логіка. Розумне та емпатійне ставлення до проблем власних дітей у поєднанні з наслідками помилок, яких вони припустилися має значний виховний потенціал, оскільки сприяє формуванню адекватної самооцінки, відповідальності за свої вчинки, появи почуття власної гідності та т. ін.

2. Навчіться втішати й підтримувати дитину в тих ситуаціях, коли вона переживає тривожність, невпевненість чи відчуває біль. Захищайте інтереси своєї дитини та беріть безпосередню участь у всіх її справах. Це сприятиме появі в дитини відчуття фізичної та психологічної безпеки.

3. Намагайтеся завжди знаходити час для того, щоб відповісти на запитання дитини. Водночас виявляйте при цьому терпіння. Відповідь має бути правильною та зрозумілою для дитини старшого дошкільного віку.

4. Привчайте свою дитину до дотримання певних ustalених норм і правил поведінки, виявляючи спокій і послідовність. Ставте перед дитиною посилені для неї вимоги. Завжди переконайтеся у тому, що дитина зрозуміла усі Ваші вказівки правильно.

5. Навчаючи дитину, й самі дотримуйтеся нормативної поведінки: будьте ввічливими, охайними та т. ін. Адже діти зазвичай більше вірять тому, що вони побачили на власні очі. Якщо батьки кажуть одне, а роблять інше, то у дитини формується подвійна система цінностей.

6. Не розмовляйте в присутності дитини з іншими людьми та із самою дитиною на підвищених тонах. Пам'ятайте про те, що чим тихіше Ви будете говорити, тим уважніше Вас слухатимуть.

7. Якщо Ви що-небудь забороняєте дитині, то зрозуміло для неї аргументуйте власне рішення, апелюючи до ймовірних наслідків. Важливо, щоб дитина погодилася з Вашим рішенням.

8. Пам'ятайте про те, що спільну діяльність з дитиною старшого дошкільного віку необхідно організовувати у формі гри. У процесі гри старший дошкільник краще засвоює нові знання, норми поведінки у соціумі тощо, що призводить до підвищення його життєвої компетентності. Спільна гра сприяє покращенню сімейного мікроклімату.

9. Якомога частіше майструйте що-небудь разом з дитиною – конструуйте; виготовляйте предмети для дому, аплікації, вишивки, годівнички для птахів узимку; готуйте різні страви тощо. Ставтеся до дитини при цьому як до партнера.

10. Завжди оцінюйте дитину та її досягнення з оглядом на неї як на особистість, а не згідно з одержаним нею результатом. Намагайтеся змістов-

но та об'єктивно оцінювати дитину в межах кожної конкретної ситуації. Не удавайтеся лише до позитивних чи негативних оцінок дитини, їх кількість повинна бути врівноваженою. Однаковою мірою помічайте успіхи і невдачі дітей та відповідним чином їх оцінюйте.

11. Влаштовуйте спільні домашні свята, продумуючи сценарій, ролі та костюми для кожного учасника. Заохочуйте дітей до участі у передсвятковій підготовці.

12. Розподіліть сімейні обов'язки таким чином, щоб дитині також дісталися посильні для неї. Надавайте дитині змогу зрозуміти, що її допомога є важливою для Вас.

13. Пам'ятайте про те, що ставлення дитини до Вас суттєво залежить від Вашого ставлення до власних батьків.

14. Виховуйте у власної дитини ціннісне ставлення до життя, довкілля, до інших людей.

Методичні рекомендації психологам дошкільних навчальних закладів:

1. Постійно цікавтеся новими експериментальними досягненнями психологічної науки з розвитку свідомості та самосвідомості дітей старшого дошкільного віку. Систематично знайомте вихователів старших груп з такими досягненнями й психологічними теоріями.

2. У роботі з вихованцями старших груп постійно застосовуйте різноманітні вправи з розвитку в старших дошкільників навичок пізнання світу дорослих, навичок спілкування з дорослими, навичок ціннісного ставлення до дорослих, а також вправи з розвитку в дітей навичок самопізнання, рефлексії, самоставлення, саморегуляції. Навчайте вихователів цих груп користуватися такими вправами з метою їх застосування на навчальних заняттях.

3. До комплексу методик з психологічної діагностики психічного розвитку дітей старшого дошкіль-

ного віку не забувайте включати й такі, що спрямовані на вивчення рівня розвитку компонентів їх самосвідомості.

4. Знайомте вихователів і батьків старших дошкільників з різними засобами і прийомами створення сприятливого психологічного клімату для дитини.

5. Регулярно проводьте колективне та, за потреби, індивідуальне консультування батьків з питань розвитку самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі «відкриття» світу дорослих.

6. Не забувайте до тематики колективних консультацій і просвітницької роботи з батьками включати теми, що стосуються вікових особливостей психічного та особистісного розвитку старших дошкільників, специфіки «образу світу дорослих» у дітей цього віку, особливостей спілкування та спільних взаємодій із старшим дошкільником у процесі пізнання світу дорослих, розвитку адекватної самооцінки, самоповаги у цьому віці, формування мотивації досягнення успіху в дитини та т. ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід відзначити, що формування самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих буде ефективнішим за умови організації психологічного супроводу на принципах особистісного орієнтованого підходу до роботи з дітьми, батьками і вихователями з урахуванням соціально-психологічних чинників. А саме – того, що формування компонентів самосвідомості дітей старшого дошкільного віку необхідно здійснювати в умовах оптимізації таких чинників (взаємодій і спілкування дитини з дорослими; мотивації до спілкування з дорослими, мотивації пізнання світу дорослих, мотивації ціннісного ставлення до дорослих) розвитку самосвідомості та цілеспрямованого впливу як на «образ світу дорослих», так і на когнітивний, емоційно-оцінний і регулятивний компоненти самосвідомості старших дошкільників.

Список літератури:

1. Дятленко Н. М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Дятленко. – К., 2002. – 20 с.
2. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід): [монографія] / Олена Леонтіївна Кононко. – К: Стило, 2000. – 336 с.
3. Кононко Е. Л. Чтобы личность состоялась / Е. Л. Кононко. – К: Рад. шк., 1991. – 221 с.
4. Куліш Н. М. Развитие самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ніна Михайлівна Куліш. – К., 2003. – 210 с.
5. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина. – М., Воронеж: НПО МОДЭК, 1997. – 383 с.
6. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Сильвестру. – Кишинев, 1983. – 111 с.
7. Мельник І. С. Особливості впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інна Сергіївна Мельник. – К., 2009. – 198 с.
8. Славина Н. С. Вплив особливостей сімейних відносин на емоційну сферу дитини / Н. С. Славина // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 219-227.
9. Славина Н. С. Психологічні особливості емоційно-почуттєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку: [Монографія] / Наталія Сергіївна Славина. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 168 с.
10. Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я / С. П. Тищенко // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – Вип. 22. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 3-19.
11. Тищенко С. П. Особливості розвитку рефлексивної свідомості старших дошкільників / С. П. Тищенко // Психологія суб'єктної активності особистості: Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції [«Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості»], (Київ, 12-14 жовтня 1992 р.) / Під ред. В. О. Татенко. – К., 1993. – С. 99-101.
12. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка / С. П. Тищенко // Воспитание детей дошкольного возраста / Под. ред. Л. Н. Проколиенко. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 40-83.
13. Уманец Л. И. Роль самооценки в игровых отношениях дошкольников / Л. И. Уманец // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 61-67.
14. Уманец Л. И. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Любовь Илларионовна Уманец. – К., 1984. – 145 с.

Мельник Ж.В.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка

**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЯМ, РОДИТЕЛЯМ,
ПСИХОЛОГУ ПО ВОПРОСАМ РАЗВИТИЯ САМОСОЗНАНИЯ
СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ПОЗНАНИЯ МИРА ВЗРОСЛЫХ**

Аннотация

В статье сформулированы методические рекомендации по формированию самосознания старших дошкольников в процессе познания мира взрослых, где отмечено необходимость соблюдения воспитателями, психологами и родителями принципов лично ориентированного подхода, во взаимодействиях с детьми.

Ключевые слова: самосознание, старший дошкольный возраст, мир взрослых, методические рекомендации.

Melnik Z.V.

Kamianets-Podilskyi National University after Ivan Ohienko

**METHODICAL RECOMMENDATIONS EDUCATORS, PARENTS,
PSYCHOLOGIST ARE ON QUESTIONS DEVELOPMENT OF CONSCIOUSNESS
OF SENIOR UNDER-FIVES IN THE PROCESS OF COGNITION
OF THE WORLD OF ADULTS**

Summary

In the articles formulated methodical recommendations are from forming of consciousness of senior under-fives in the process of cognition of the world of adults, where it is marked the necessity of observance educators, psychologists and parents of principles of the personality oriented approach, for cooperating with children.

Keywords: self-awareness, late preschool age, world of adults, methodical recommendations.